

MYTOLOGICKÉ A RITUÁLNE PREMENY NA VLKA V ANTIKE¹

Peter Bystrický

BYSTRICKÝ, Peter. Mythological and ritual transformation into a wolf in antiquity. *Historické štúdie*, 48, 2014, pp. 23 – 43.

This paper deals with the mythological and ritual transformations into wolves in the literature of ancient Greece and Rome. The wolf appears in several Greek myths and in most of them he is associated with Apollo. In Italy, however, the wolf is an animal sacred to Mars, or connected with chthonic deities, the underworld, and obscure purification festivals and rituals.

Mythology. Wolf. Transformation. Apollo. Ancient. Greece. Rome.

Fyzická premena bohov i ľudí na zvieratá a rastliny, či už za trest, za odmenu, zo žiarlivosti, strachu, z malichernosti, lásky, alebo zo súcitu, je častým námetom gréckej mytológie.² Vlk sa v mýtoch objavuje pomerne často, a nie vždy v úlohe, ktorú by sme od zvieratá, ktoré si ľudia oddávna spájali s krutosťou, zabíjaním, podlosťou či pažravosťou, čakali. Moc meniť ľudí na zvieratá mali nielen bohovia, ale aj čarodějnice. V Homérovej *Odysei* a vo všetkých ďalších dielach, ktoré tento námet prevzali (Ovidiove *Metamorfózy*, Vergiliova *Aeneis* či Boethiova *Útecha z filozofie*), menila na šelmy pomocou kúziel a čarovných nápojov svojich nápadníkov i náhodných more-

¹ Štúdiá vznikla v rámci grantu VEGA 2/0061/11 Človek a svet zvierat v stredoveku.

² K antickej mytológii pozri napr. COOK, Arthur B. *Zeus: a study in ancient religion. Vol. 1: Zeus god of the bright sky*. Cambridge : University Press 1914; BURKERT, Walter. *Griechische Religion der archaischen und klassischen Epoche*. Stuttgart – Berlin – Cologne – Mainz : Verlag W. Kohlhammer 1977 (anglický preklad: BURKERT, Walter. *Greek Religion*. Cambridge : Harvard University Press 1985); BURKERT, Walter. *Structure and History in Greek Mythology and Ritual*. Berkeley : University of California Press 1982; WISEMAN, Timothy Peter. *Remus: A Roman Myth*. Cambridge : Cambridge University Press 1995; DUMÉZIL, Georges. *Archaic Roman Religion*. Baltimore : Johns Hopkins University Press 1996; ZAMAROVSKÝ, Vojtech, *Bohovia a hrdinovia antických báji*. Bratislava : Perfekt 1998; BEARD, Mary – NORTH, John – PRICE, Simon, R. F. *Religions of Rome: Vol. 1, History. Vol. 2: A Sourcebook*. Cambridge : Cambridge University Press 1998; HUGHES, Dennis D. *Human Sacrifice in Ancient Greece*. New York : Routledge 2000 (transferred to digital printing 2006); GRAVES, Robert. *Řecké mýty*. Praha : Odeon 1982; BREMMER, Jan. Myth and Ritual in Ancient Greece: Observations on a difficult Relationship. In HAEHLING, Raban von (ed.). *Griechische Mythologie und Frühchristentum*. Darmstadt : Wissenschaftliche Buchgesellschaft 2005, s. 21 – 43; DOWDEN, Ken. *Zeus*. New York : Routledge 2006; LARSON, Jennifer. *Ancient Greek Cults*. New York; London : Routledge 2007.

plavcov čarodejnica Kirké, ponechajúc im len ľudskú myseľ. Vlky, levy či dokonca medvede žili v okolí jej domu a všetky boli k novým návštevníkom priateľské. Pobehovali okolo Odysea a vrteli chvostmi ako psy, ktoré čakajú, že im pán vracajúci sa z hostiny nesie nejaký ten hlt.³ Kirké napokon premenila aj Odyseových druhov, podľa autora dnes uvádzaného ako *Pseudo-Apollodoros*, však nie všetkých na svine. Niektorých začarovala na vlky, levy a somáre.⁴

Meniť sa na vlka mohli aj bohovia, ale nerobili tak všetci. Podľa jednej z verzii mýtu o Apolónovom narodení, ktorý zapísali Aristoteles (384 – 322 pred n. l.) a Claudius Aelianus (175 – 235),⁵ sa na vlčicu dobrovoľne premenila bohyňa Léto, dcéra titanov Koia a Foibé,⁶ aby unikla žiarlivej Hére. Léto sa, podobne ako mnoho bohýň, nýmfi i smrteľných žien, stala cieľom Diovej žiadostivosti. Jeho manželka Héra poslala hada Pytóna, aby jeho milenku všade prenasledoval a nedovolil jej porodiť. Léto našla útočisko až na Déle, ktorý bol vtedy ešte plávajúcim a blúdiacim ostrovom. Bohyňa tu porodila Apolóna, keď bola vo vlčej podobe, a vlky mu po narodení robili spoločnosť. Ako vraj tvrdili obyvatelia Délu, vlčice rodia mláďatá dvanásť dní a noci preto, že toľko dní cestovala Léto od mýtických Hyperborejcov na ich ostrov. Z ostrova potom aj s deťmi odišla k rieke Xantos v dnešnom južnom Turecku. Keď ju miestni pastieri vyhnali od prameňa, kde sa chcela osviežiť, prišli k nej vlky a vrtiac chvostmi ju odvedli

³ HOMERUS, *Odyssey* IX, v. 208 – 243 (k dispozícii aj slovenský preklad: HOMÉROS. *Odysea*. 2 zväzky. Prel. M. Okál. Martin : Thetis 2011); OVIDIUS, *Metamorphoses* XIV, v. 254 – 261: „*Quae simul attigimus stetimusque in limine tecti, | mille lupi mixtaeque lupis ursaeque leaeque | occursu fecere metum, sed nulla timenda | nullaque erat nostro factura in corpore vulnus; | quin etiam blandas movere per aera caudas | nostraque adulantes comitant vestigia, donec | excipiunt famulae perque atria marmore tecta | ad dominam ducunt.*“ Tamtiež v. 412 – 425: „*Illa paventis | ora venenata tetigit mirantia virga, | cuius ab attacku variarum monstra ferarum | in iuvenes veniunt, nulli sua mansit imago*“ (slovenský preklad: OVIDIUS. *Metamorfózy*. 2. zv. Prel. I. Šafár. Martin : Thetis 2012); VERGÍLIUS, *Aeneis* VII, v. 18 – 20: „*Formae magnorum ululare luporum, | quos hominum ex facie dea saeva potentibus herbis | induerat Circe in vultus ac terga ferarum*“ (český preklad: PUBLIUS VERGRILIUS MARO. *Aeneis*. Prel. O. Vaňorný. Praha : Svoboda 1970); BOETHIUS, *Consolatio philosophiae* IV, 3, 13 – 14: „*Hic lupis nuper additus | flere dum parat ululat*“ (český preklad: BOETHIUS. *Filosofie utěšitelka*. Přel. J. Hruša. Olomouc : Votobia 1995).

⁴ PSEUDO-APOLLODORUS, *Bibliotheca* E7. 14 – 19 (vydanie: APOLLODORUS. *The Library*, Vol. 2. Trans. J. G. Frazer. Cambridge : Harvard University Press; London : Heinemann Ltd 1921).

⁵ ARISTOTELES, *Historia Animalium* VI, 35 na rozdiel od Aeliana píše, že vlčice môžu rodiť iba v určitých dvanástich dňoch roka (vydanie: ARISTOTLE. *Historia Animalium* Vol. 1. Ed. David M. Balme. Cambridge : Cambridge University press 2002); CLAUDIUS AELIANUS, *De natura animalium* X, 26 (vydanie: *Claudii Aeliani De natura animalium libri XVII*. Rec. R. Hercher. Lipsiae : B. G. Teubner 1864). K tomu pozri BUXTON, Richard. *Wolves and Werewolves in Greek Thought*. In BREMMER, Jan (ed.). *Interpretations of Greek Mythology*. London : Croom Helm 1987, s. 66 – 67. K pôrodu Léto pozri BETTINI, Maurizio. *Women and Weasels: Mythologies of Birth in Ancient Greece and Rome*. Chicago : University of Chicago Press 2013, s. 57 – 59.

⁶ Keďže meno jej matky Foibé znamená „žiarivá“, meno jej sestry Asteria „hviezdnatá“, jej syn Apolón bol bohom slnka, dcéra Artemis a neter Hekaté bohyňami mesiaca, je pravdepodobné, že aj ona bola pôvodne nočnou bohyňou alebo bohyňou svetla. Tento jej aspekt však nie je doložený, keďže Léto, pôvodom pravdepodobne maloázijská bohyňa, ktorú Gréci prijali a zaradili do svojej mytologickej sústavy, nikdy nepatrila k významným ani dôležitým bohom. Dali jej vlastne len jedinú úlohu – priviesť na svet Apolóna a Artemidu. Stala sa tak jednou z bohýň materstva a ochrankyňou detí.

až k rieke. Léto potom Xantos zasvätila Apolónovi a krajine, ktorá sa vraj dovtedy volala Tremilis, dala nové meno Lýkia na počesť vlkov, ktoré jej pomohli. Pastierov za trest premenila na žaby, ktoré odvtedy žijú pri prameňoch a jazerách.⁷ Touto bájou sa vysvetľovalo nielen to, prečo Léto i Apolóna v Lýkii uctievali, ale aj to, odkiaľ pochádza názov krajiny.⁸ Zvuková podoba názvu krajiny s gréckym slovom „vlk“ mohla viesť aj k spojeniu vlka s Apolónom.

Aj Aelianus tvrdí, že Apolón dostal prívlastok Lykégenés a sochu vlka v delfskom chráme mu postavili preto, aby pripomínala okolnosti, za akých sa narodil.⁹ V gréckych predstavách nebol Apolón odjakživa pánom Delf, sídla slávnej veštiarne. Stal sa ním až potom, ako zabil Pytóna, chthonickú (t. j. (pod)zemnú, podsvetnú) bytosť, ktorá žila v rokline alebo jaskyni pod horou Parnassos (2 457 m). Vlk bol vraj vtedy prvým, kto mu po víťazstve priniesol vavrínovú ratolesť.¹⁰ Tým, že Apolón zaujal Pytónovo miesto, prevzal zrejme aj jeho chthonickú funkciu – veštenie, avšak až potom, keď si odpykal trest za jeho zabitie. Pytón bol síce odporné stvorenie v podobe hada, ale predsa len bol synom Gaie (Zeme), prvotného božstva.

Napriek tomu, že vlk je nočným tvorom, stal sa zvierat'om (spolu s ďalšími), ktoré Gréci zasvätili bohovi svetla a slnka Apolónovi. Aelianus dokonca píše, že Helios (ktorý neskôr s Apolónom splynul) „vlka miloval“ a na počesť tohto tvora rok nazývali *lykabas*. Nie je celkom jasné, prečo si Gréci spojili vlka so slnečným božstvom. Možno pre zvukovú podobnosť gréckych slov *lykos* „vlk“ a *lyké* „svetlo“ (*lykégenés* teda znamená „svetlorodý“, nie „zrodený z vlka“, ako si myslel Aelianus), alebo preto, že vlk mal „svetlo v očiach“ a videl v tme, alebo preto, že Apolón, ktorého pôvod nemusí byť grécky (prípadne boh, ktorý s ním splynul), bol spojený s vlkom už od najstarších čias.¹¹ Jedným z mnohých prívlastkov Apolóna bolo Lykios a Lykeios, čo môže znamenať nielen „vlčí“ alebo „ochranca pred vlkmi“, ale tiež „svetelný“ či „pochádzajúci z Lýkie“. Väčšina Grékov si ich však vysvetlila tak, že súvisia s vlkom.

Inú históriu bronzovej sochy vlka pri veľkom oltári v Apolónovom chráme v Del-

⁷ OVIDIUS, *Metamorphoses* VI, v. 313 – 381; ANTONINUS LIBERALIS, *Metamorphoses* 35 (vydanie: *Mythographoi: Scriptorum poeticae historiae Graeci*. Ed. Antonius Westermann. Brunswickae : G. Westermann 1843); KRAPPE, Alexander H. Guiding Animals. In *The Journal of American Folklore*, 55, 1942, 218, s. 230.

⁸ V Lýkii mala Léto svoj vlastný veľký chrám *Létóon* (v Grécku ju ako matku uctievali len spolu s Apolónom a Artemidou). Neďaleko od *Létóa* ležalo mesto Patara, kde sa nachádzal Apolónov chrám: STRABO, *Geographica* XIV, 2, 4 a XIV, 3, 6 (vydanie: *Strabonis Geographica. Vol. 1 et 2*. Rec. August Meineke. Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana. Lipsiae : B. G. Teubneri 1866). Rovnako ako Léto aj Apolón mohol mať východný pôvod. Pozri tiež BRYCE, Trevor R. The Arrival of the Goddess Leto in Lycia. In *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, 32, 1983, H. 1, s. 1 – 13.

⁹ CLAUDIUS AELIANUS, *De natura animalium* IV, 4 a 26.

¹⁰ SERVIUS GRAMMATICUS, In Vergilii Aeneidos commentarius IV, 377 (vydanie: *Servii Grammatici qui feruntur in Vergilii carmina commentarii. 3 Vol.* Rec. Georgius Thilo. Lipsiae : B. G. Teubneri 1881); K Pytónovi pozri FONTENROSE, Joseph Eddy. *Python: A Study of Delphic Myth and Its Origins*. New York : Biblio & Tannen 1974, s. 13 – 23.

¹¹ K vlčíemu aspektu Apolóna pozri GERSHENSON, Daniel E. *Apollo the Wolf-god*. Virginia : Institute for the Study of Man 1991.

fách poznal grécky cestovateľ a spisovateľ Pausanias (o. 110 – 180). Bola vraj darom obyvateľov Delf potom, ako jeden Delfčan ukradol poklad z Apolónovho chrámu a skryl ho v lese na hore Parnassos. Zlodeja v spánku napadol vlk a zabil ho. Každý deň potom vlk chodil k mestu a vytrvalo zavýjal. Keď ľudia pochopili, že niečo chce, nasledovali ho až na miesto, kde našli ukradnuté zlato. Cennosti vrátili do chrámu, vyrobili sochu vlka a darovali ju Apolónovi, lebo verili, že zviera poslal on.¹² Vlk tu plní rovnaké poslanie ako v báji o Apolónovom narodení, a tak ako vlky priviedli Léto ku Xantosu, tak vlk priviedol Delfčanov k ukradnutým cennostiam. Bronzovú vlčiu sochu v Delfách spomína aj grécky historik a filozof Plutarchos (o. 46 – 120). Počas druhej svätej vojny v rokoch 449 – 448 pred n. l. Spartania oslobodili delfskú veštiareň, obsadenú Fokid'ami, a vrátili ju Delfám. *Promanteiu*, prednostné právo radiť sa s veštiarňou, dali Delfčania Spartanom a toto právo zvečnili na čele bronzového vlka. Keď však Spartania odišli, zaútočili Aténčania a svätýňu zverili Fokid'anom. Vďační Fokid'ania ako noví správcovia veštiarne *promanteiu* prisúdili Aténčanom a vyryli ju na pravý bok sochy.¹³ Plutarchos už nepíše, či túto sochu dali vyrobiť práve vtedy, alebo bola staršia. Dokladá však, že tam už existovala v 5. storočí pred n. l.

Hora Parnassos sa v súvislosti s vlkmi spomína aj v inom príbehu. Najstaršie mesto v jej okolí založil eponymický Parnassos. V čase mýtckej potopy sveta mesto nesúce jeho meno zaplavila stúpajúca voda z vytrvalých dažďov. Obyvatelia sa pred búrkou zachránili tak, že načúvali vlčíemu zavýjaniu a nasledovali ho až do bezpečia na vrchol hory. Vlky ich sprevádzali celú cestu. Mesto, ktoré potom na úpätí hory založili, nazvali Lykóreia („Mesto hôrných vlkov“).¹⁴ Vlk je tu opäť zvieraťom, ktoré vedie a sprevádza, tentoraz do nových sídiel. Jeho správanie nebolo náhodné. Bol poslom a vyslancom Apolóna a plnil jeho zámer. Lykóre(i)os bol tiež jedným z Apolónových prívlastkov.¹⁵

Vlky nachádzame aj v príbehu o založení mesta Athamantia. Jeho mýtcký zakladateľ Athamas bol pôvodne boiótskym kráľom. Keď zabil svoju druhú ženu Ino a jej deti, musel odísť. Podľa veštby, pravdepodobne z delfskej veštiarne, sa mal usadiť tam, kde ho pohostia divé zvieratá. Stalo sa tak v Tesálii, kde uvidel vlkov žrať ovcu. Keď ho spozorovali, opustili korisť a ušli. Vysvetlil si to ako prijatie a na tom mieste založil mesto.¹⁶

¹² PAUSANIAS, *Descriptio Graeciae* X, 14, 7 (český preklad: PAUSANIAS. *Cesta po Řecku I a II*. Přel. H. Businská. Praha : Svoboda 1973 a 1974).

¹³ PLUTARCHOS, *Vitae parallelae: Pericles* 21 (slovenský preklad: PLUTARCHOS. *Životopisy slávnych Grékov a Rimanov*. 2 zv. Prel. D. Škoviera a P. Kuklica. Bratislava : Kalligram 2008); O vojne THUCYDIDES, *De bello peloponnesiaco* I, 112 (slovenský preklad: THUCYDIDES. *Dejiny peloponézskej vojny*. 2 zv. Prel. P. Kuklica. Martin : Thetis 2010).

¹⁴ PAUSANIAS, *Descriptio Graeciae* X, 6, 1 – 2; FONTENROSE, *Python*, s. 421 – 422; BURKERT, Walter. *Homo Necans: The Anthropology of Ancient Greek Sacrificial Ritual and Myth*. Los Angeles : University of California Press 1983, s. 120 – 121.

¹⁵ CALLIMACHUS, *Hymni* II, v. 19 (vydanie *Callimachus - Lycophron - Aratus*. Trans. A. W. Mair, G. R. Mair, LCL 129. London : W. Heinemann; New York : G. P. Putnam's Sons 1921); APOLLONIUS RHODIUS, *Argonautica* IV, v. 1487 (český preklad: APOLLÓNIOS RHODSKÝ. *Argonautika*. Přel. J. Jaroš. Praha : Argo 2013).

¹⁶ PSEUDO-APOLLODORUS, *Bibliotheca* I, 9, 1 – 2. Athamas bol otcom Frixu a Helly. Ich matku, nymfú Nefelé, opustil a oženil sa s Ino, ktorá sa dvojčiat chcela zbaviť. Presvedčila Athamanta, že

Gréci prisúdili Apolónovi otcovstvo viacerých detí, z ktorých vlčie mená dostali dve. Prvým bol Lykoros, od ktorého si iným mýtom tiež vysvetľovali názov spomínanej Lykóreie. Od Apolónovho syna (a zároveň Lykorovho pravnuka) Delfa odvodzovali názov Delf. Druhým synom s vlčím menom bol Lykomedes, kráľ ostrova Skyros.¹⁷ Svojho syna Mileta dal Apolón aspoň strážiť. Mal ho s Akakallidou, dcérou krétskeho kráľa Minoa. Akakallis zo strachu pred otcom nechala nemanželské dieťa v lese, kde ho z Apolónovej vôle chránili a dojčili vlky, kým ho nenašli miestni pastieri. Neskôr Milétos pred Minom ušiel do maloázijskej Kárie a založil tam mesto, ktoré nieslo jeho meno.¹⁸ Rímsky gramatik Maurus Servius Honoratus (4. storočie), autor komentárov k Vergíliovým dielam, uvádza, že Apolón sa v podobe vlka zmocnil lovkyně Kyrény, dcéry tesálskeho kráľa. Z tohto spojenia sa mu narodil syn Aristaios („Najlepší“), ktorý naučil ľudí včelárstvu a chovať dobytok. V podobe vlka však Apolón nielen unášal, ale aj zabíjal. Ako vlk zabil Telchinovcov, znamenitých kováčov a prvých obyvateľov ostrova Rodos.¹⁹ Bolo však niekoľko verzii, kto a prečo vyhubil Telchinovcov. Podľa inej zahynuli počas potopy sveta až na jedného menom Lykos, ktorý odišiel do Lýkie a pri rieke Xantos zasvätil Apolónovi chrám.²⁰

Vlčí opatrovníci sa objavujú aj v príbehu, ktorý zapísal autor, dnes známy ako Pseudo-Plutarchos.²¹ Fylnomé, dcéra Nyktima a Arkádie, patrila k Artemidinej loveckej družine. Artemis bola panenská bohyňa a pannami mali zostať aj jej lovkyně. Fylnomé však zviedol Ares a tajne porodila dvojčatá. Zo strachu alebo hanby ich hodila do rieky Erymanthos. Deťom sa nič nestalo a prúd ich zanesol až ku kmeňu dutého duba. Vlčica, ktorá v ňom mala pelech, odvrhla svoje vlčie mláďatá a začala dojčiť deti. Pastier Gylyfos, ktorý ich našiel, sa chlapcov ujal a vychoval ich ako svojich. Dal im mená Lykastos a Parrhasios. Tento príbeh pripomína osud Romula a Rema, ktorých Rimania považovali za synov Marta a panenskej vestálky (kňažky bohyne Vesty) Rhey Silvie. Našla ich vlčica a dojčila potom, ako ich dal do Tiberu hodiť ich prastrýc Amulius.²² Keďže rímsky príbeh je starší a známejší, je pravdepodobné, že bol aj inšpiráciou na arkádsku verziu. V oboch však vystupuje ďalší aspekt vlka – ochrana

veštbá si žiada, aby Frixia obetoval Diovi. Kým chlapca stihli zabiť, obe deti zachránila Nefelé a na zlatom baranovi poslala cez moria na východ. Cestou Hellé spadla a utopila sa na mieste, ktoré sa odvtedy volalo Hellespont, Frixos sa dostal až do Kolchidy, kde zlaté rúno daroval kráľovi Aietovi. Inú verziu mýtu má HYGINUS, *Fabulae* 1 – 4.

¹⁷ PAUSANIAS, *Descriptio Graeciae* X, 6, 3 a VII, 4, 1 (vydanie: *Hygini Fabulae*. Ed. Mauricius Schmidt. Jenae : Hermann Dufft 1872).

¹⁸ ANTONINUS LIBERALIS, *Metamorphoses* 30. Podobne PSEUDO-APOLLODORUS, *Bibliotheca* III, 1, 2; PAUSANIAS, *Descriptio Graeciae* VII, 2, 5.

¹⁹ SERVIUS GRAMMATICUS, *commentarius* IV, 377; HYGINUS, *Fabulae* 159 a *Astronomica* II, 4.

²⁰ DIODORUS SICULUS, *Bibliotheca historica* V, 56, 1 (vydanie: *Diodorou Bibliothéké Istoriké – Diodori Bibliotheca historica. Vol. II*. Rec. Fridericus Vogel. Lipsiae : B. G. Teubneri 1890).

²¹ PSEUDO-PLUTARCHUS, *Parallela minora* 36 (vydanie: *PLUTARCH's Moralia, Vol. IV*. Trans. F. C. Babbitt. LCL 305. Cambridge : Harvard University Press; London : Heinemann Ltd 1936).

²² LIVIUS, *Ab urbe condita* I, 4, 6 – 7 (český preklad: LIVIUS. *Dejiny I*. Přel. P. Kucharský, Č. Vránek, AK 11. Praha : Svoboda 1971); PLUTARCHUS, *Vitae parallelae*: Romulus 2, 4 a 7; DIONYSUS HALICARNASEUS, *Antiquitates Romanae* I, 79 a 84 (vydanie: *Dionysii Halicarnasei Antiquitatum Romanorum quae supersunt, Vol. I – IV*. Ed. Carolus Jacoby. Leipzig : B. G. Teubner 1885).

detí a materstvo. Je možné, že oba príbehy sú adaptáciou ešte staršieho motívu pravdepodobne východného pôvodu (Sargon, Mojžiš, Kýros Veľký, tébsky Oidipus, trójsky Alexander/Paris).

Apolóna Lykia („Vlčieho“) uctievali v meste Sikyón na severe Peloponézu. Obyvatelia mu vraj postavili chrám z vďaky za to, že ich zbavil vlkov, ktoré im nivočili stáda. Apolón im ukázal miesto, kde rástol zvláštny strom, a prostredníctvom veštby prezradil, aby pomocou jeho kôry vlkov otrávil.²³ Apolón Lykios mal svätyňu aj v meste Argos na východe Peloponézu, avšak z iného dôvodu. Podľa Pausania to bol najkrajší z tamojších chrámov a dal ho vraj postaviť bájný Danaos. Keď prišiel Danaos z Líbye aj so svojimi dcérami do Argolidy, súperil o vládu s miestnym Gelanorom. V deň, keď si ľud mal vybrať svojho kráľa, napadol vlk stádo býkov, ktoré sa páslo pred bránami mesta. Vybral si toho najsilnejšieho a zvíťazil. Ľudia si tento podivný úkaz vysvetlili tak, že Gelanora prirovnali k býkovi a Danaa k vlkovi, pretože vlk s ľuďmi nežije, rovnako ako dovtedy Danaos nežil s nimi. Vládu teda dali Danaovi, ktorý veril, že vlka poslal a o jeho zvolení rozhodol Apolón.²⁴ Vlk je v tomto príbehu poslom a vykonávateľom Apolónovej vôle. Rovnakú povesť zaznamenal aj Plutarchos. Píše, že tento reliéf vlka zápasiaceho s býkom v Argu videl aj epirský kráľ Pyrrhos, ktorý sa vraj veľmi preľakol, pretože podľa veštby zomrie vtedy, keď uvidí súboj vlka s býkom. Krátko nato Pyrrha v meste zabil.²⁵ Podľa inej verzie pôvodu reliéfu Danaos žiadal delfskú veštiareň o radu, prečo vyschol prameň tamojšej rieky. Apolón mu veštbou odpovedal, aby vyhľadal býka, ktorý zápasí s vlkom. Ak zvíťazí býk, nech postaví chrám Poseidónovi, ak vlk, tak Apolónovi.²⁶ Pausanias, ktorý Argos navštívil, píše, že reliéf sa nachádzal pred chrámom Apolóna Lykia. Okrem súboja býka s vlkom bolo na ňom aj dievča, ktoré hádže do býka kameň. Miestni mu tvrdili, že tým dievčaťom je Artemis. Stála tam aj socha hrdinu Bitóna, ktorý na pleciah niesol býka. Ďalší Apolónov chrám bol na argoskej akropole Larisa a dal ho vraj postaviť Pytheus z Delf. Vlk hral v minulosti Argu nepochybne dôležitú úlohu. Dokladajú to aj podobizne vlka vyrazené na argoských minciach. Neďaleko mesta bola hora Lykóné, na vrcholku ktorej stála svätyňa zasvätená Artemide Orthii („Strmá“). Boli v nej mramorové sochy Artemidy, Apolóna a Léto.²⁷ V meste Troizénos na východe Peloponézu stál chrám Artemidy zvanej Lykeia („Vlčia“). Jej titul naznačuje, že mohla mať rovnakú funkciu ako Apolón a chránila pred vlkami. Chrám Artemidy Lykojskej bol v meste Lykoa pod arkádskou horou Mainalos.²⁸

Vlka môžeme nájsť aj v bájnnej minulosti Atén. Názov najvyššieho pahorku v Aténach, Lykabétos možno preložiť buď ako „Vlčia cesta“, pretože v minulosti mohol

²³ PAUSANIAS, *Descriptio Graeciae* II, 9, 7. Podobný príbeh zapísal SERVIUS GRAMMATICUS, *commentarius* IV, 377: Vlky hubili divú zver v lesoch Lýkie, kde rada lovila Artemis, a ich úbytok ju zarmútil. Apolóna vlkobijca (*lykoktonos*) spomína aj SOFOKLES, *Elektra* 6.

²⁴ PAUSANIAS, *Descriptio Graeciae* II, 19, 3 – 4.

²⁵ PLUTARCHUS, *Vitae parallelae*: Pyrrhus 32 – 34.

²⁶ SERVIUS GRAMMATICUS, *commentarius* IV, 377. Apolóna Lykeia vyzýva Klytaimnestra a Elektra, postavy zo Sofoklovej hry *Elektra*, ktorej dej sa odohráva práve v Argu: SOPHOCLES, *Elektra* 7, 645, 655, 1 379.

²⁷ PAUSANIAS, *Descriptio Graeciae* II, 24, 5.

²⁸ Tamže, II, 31, 4 a VIII, 36, 7.

byť obývaný vlkami, alebo – čo je pravdepodobnejšie – odvodiť od slova *lyké*, pretože mohol slúžiť na pozorovania pohybu slnka (porovnaj slovo *lykabas* „rok/pút svetla“). Mýtický aténsky kráľ Pandion mal štyroch synov – Aigea, Pallada, Nisa a Lyka. Hoci si vládu nad Attikou rozdelili, kráľom Atén sa stal najstarší Aigeus. Keďže bol bezdetný, bál sa svojich bratov a vyhnal ich. Lykos ušiel do Malej Ázie k Termilom (variácia Tremilis). Kraj, kde sa usadil, po ňom dostal meno Lýkia (iné vysvetlenie jej názvu).²⁹ Vo vyhnaní Lyka Aigeom môžeme vidieť aj určitý symbolický a metaforický prvok, keď nad vlkom zvíťazil cap (gr. *aigeos* – „kozí“). Ako totiž píše Plutarchos, Aténčania museli s vlkami bojovať už od pradávna.³⁰ Od Lyka sa odvodzoval aj *lykeion*, meno hája zasväteného Apolónovi Lykeiovi (alebo opačne, Apolón nazvaný podľa hája), ktorý sa stal neskôr sídlom školy (lyceum) založenej Aristotelom. Dubový háj a pomenovaný zjavne po tom istom Lykovi, synovi Pandiona, bol aj v Messénii na juhozápade Peloponézu.³¹

Premena na vlkov sa spomína aj v príbehu o Teofané, tentoraz však bez Apolóna. Teofané bola dcérou tráckeho kráľa Bisalta a mala veľa nápadníkov. Záujem o ňu mal aj Poseidón, ktorý ju uniesol na ostrov Krumissa. Keď sa mladíci dozvedeli, kde sa Teofané nachádza, zohnali si loď a vyplávali k ostrovu. Aby Poseidón dievča pred nimi skryl, premenil ju na ovečku, ostrovanov na ovce a seba na barana. Keď záchrancovia prirazili k brehu a nikoho nenašli, na ostrove bez obyvateľov a s množstvom oviec urobili jedinú, čo mohli – začali ovce chytať, aby sa najedli. S touto možnosťou Poseidón zjavne nerátal, a keď videl, že zabíjajú ľudí, ktorých zmenil na bezmocné ovce, mladíkov premenil na vlkov. Neskôr, ešte vždy v podobe barana, zvedol ovečku Teofané a z ich spojenia sa narodil baran so zlatým rúnom.³² Premena mladíkov na vlkov je tu metaforou ľudskej pažravosti – vlastnosti, s ktorou ľudia vlkov všeobecne spájali. Možno si však takto chceli vysvetliť, ako sa vlky dostali na ostrovy, kde by nemali byť.

Najznámejším gréckym príbehom o premene človeka na vlka je príbeh o kráľovi Lykaónovi. Báj bola veľmi známa už v staroveku a zachovala sa v niekoľkých verziách. Lykaón bol mýtický zakladateľ a kráľ arkádskeho mesta Lykosura, podľa povestí jedného z najstarších na svete. Nachádzalo sa pod najvyššou arkádskou horou Lykaion (1 421 a 1 382 m), zasvätenej Diovi Lykajskému.³³ Hora Lykaion bola dôležitým náboženským a kultúrnym centrom starovekej Arkádie a podobne ako iné vysoké hory aj ju Gréci zvykli nazývať Olympom. Arkádčania verili, že práve tu, a nie na Kréte, sa narodil Zeus (pozri Kallimachov hymnus oslavujúci Dia). Diou oltár na vrcholku hory tvorilo umelé

²⁹ HERODOTUS, *Historiae* I, 173 (český preklad: HÉRODOTOS. *Dějiny*. Přel. J. Šonka. Praha : Academia 2004); PSEUDO-APOLLONORUS, *Bibliotheca* III, 15, 5 – 6; STRABO, *Geographica* IX, 1, 6; PAUSANIAS, *Descriptio Graeciae* I, 19, 3 a IV, 1, 6 – 7 a IV, 2, 6.

³⁰ PLUTARCHUS, *Vitae parallelae*: Solon 23, píše, že zákonodarca Solón dal vyplácať každému, kto doniesol zabitého vlka, päť drachiem.

³¹ PAUSANIAS, *Descriptio Graeciae* IV, 1, 6 – 7.

³² HYGINUS, *Fabulae* 188.

³³ MÜLLER, Heinrich Dietrich. *Ueber den Zeus Lykaeos: eine mythologische Abhandlung*. Göttingen : Vandenhoeck und Ruprecht, 1851; LANG, Andrew. *Myth, ritual and religion, Vol. 2*. London – New York – Bombay : Longmans, Green, and Co. 1899, s. 190 – 192; COOK, Zeus, s. 63 – 99; BURKERT, *Homo Necans*, s. 84 – 92.

návršie zo zeminy a popola. Pred oltárom stáli na pilieroch dva pozlátané orly obrátené k východu. Keďže sa Pausanias nemohol zúčastniť tamojších bohoslužieb, nechcel zachádzať do podrobností a nechal ich tak, „aké sú a boli od začiatku“. Povrávalo sa totiž, že tam obetovali ľudí. Jeho taktnosť akoby naznačovala, že krvavé obety sa tam konali ešte v 2. storočí, čo je však úplne vylúčené. Opisal teda len obrad pri prameni riečky Hagno, ktorý vykonával kňaz Dia Lykajského vtedy, keď letné horúčavy trvali pridlho. Do prameňa ponoril dubovú vetvičku, nie veľmi hlboko. Keď sa voda zvírila, začala z nej stúpať para ako hmla. Z hmly sa stal neskôr mrak, ktorý sa spájal s inými mrakmi, a nakoniec tak priniesol dažď celej Arkádie.³⁴ Okolie Diovoho oltára bolo posvätné, nikto tam vraj nevtrhol, a každý, kto by tam vkročil, do roka by zomrel. Ak tam lovcom ušlo nejaké zviera, nechali ho žiť.³⁵ Na Lykaione sa nachádzali aj svätyne Apolóna a Pana,³⁶ boha lesov, pastvín, lovu, stád a pastierov, ktorého Gréci spájali s hudbou a tajomnými lesnými zvukmi, ktoré mohli aj desiť a naháňať strach (odtiaľ slovo panický).³⁷ Pan bol prastaré arkádske božstvo a hoci sa časom jeho kult rozšíril aj inde, nikde nebol tak uctievaný ako práve v Arkádie. Podľa povestí nežil na Olympe s ostatnými bohmi, ale túlal sa po arkádskejších horách a údoliach a býval v jaskyniach. Stála tu jeho socha, ktorú lovci bičovali, keď nemali šťastie v love.³⁸ Apolón zvaný Parrhasios mal posvätný háj na východnej strane hory a ako Apolónovi Epikurovi („Pomocníkovi“) mu tu každoročne usporiadali slávnosti a obetovali diviaka.³⁹ Prívlastok Lykaios niesli všetci traja bohovia hory. Na arkádskejších minciach bol na jednej strane zobrazený Zeus a na druhej Pan.⁴⁰ To znamená, že Apolón bol v Arkádie až tretí po Diovi a Panovi.

Nevieme s istotou, aký je pôvod názvu hory Lykaion, na ktorej vrcholku sa obrady konali prinajmenšom už tisícpäťsto rokov pred príchodom Grékov. Ak meno nepochádza z jazyka predgréckeho obyvateľstva (ako napríklad Lýkia), tak mu ho mohli dať iba Gréci. Koncovku *-aios* zvyčajne tvoria len *-a* kmene a tým nie je slovo *lykos*, ale *lyké*. Na túto možnosť upozornil už rímsky gramatik a filozof Macrobius (4. a 5. storočie), hoci tiež dodáva, že vlka prirovnávali k slnku, pretože rovnako ako ono všetko chváta a pohlcuje a ostrosťou svojho zraku poráža temnotu noci.⁴¹ Slovo *lyké* bolo síce

³⁴ PAUSANIAS, *Descriptio Graeciae* VIII, 38, 3.

³⁵ Alebo, ako naznačujú niektoré verzie báje o Kallisto, Arkádčania by ho zabili. PLUTARCHUS, *Quaestiones Graecae* 39 (vydanie: PLUTARCH, *Moralia Vol. V.* TRANS. F.C. Babbitt, Cambridge – London : Harvard University Press 1936), píše, že ak niekto vstúpil do posvätného okrsku dobrovoľne, Arkádčania ho ukameňovali. Porovnaj THUCYDIDES, *De bello peloponnesiaco* V, 16, ktorý uvádza, že spartský kráľ Pleistoanax (458 – 409 pred n. l.), keď bol vo vyhnanstve, žil 19 rokov v dome v posvätnom okruhu Dia na hore Lykaion, zo strachu pred Spartanmi.

³⁶ PAUSANIAS, *Descriptio Graeciae* VIII, 38, 5.

³⁷ Tamže, X, 23, 7.

³⁸ THEOCRITUS, *Idyllia* VII, v. 106 – 107 (český preklad: *Písne pastvín a lesov*. Přel. F. Novotný a kol. AK 37. Praha : Svoboda 1977).

³⁹ PAUSANIAS, *Descriptio Graeciae* VIII, 38, 2 a 8.

⁴⁰ COOK, *Zeus*, s. 69.

⁴¹ MACROBIUS, *Saturnalia* I, 17, 36 – 40: „*Apollinis Lycii plures accipimus cognominis causas... Prisci Graecorum primam lucem, quae praecedat solis exortus, lykén appellaverunt apo tou leukou... Annum quoque vetustissimi Graecorum lykabanta appellabant... hoc animal rapit et consumit omnia in modum solis ac plurimum oculorum acie cernens tenebras noctis evincit*“ (vydanie: MACRO-

zriedkavé a nárečové, zachovalo sa však v zloženinách *Lykabéttos*, *lykabas* „pút svetla“, *lykauges* „šero“ či *amflyké* „polosvetlo“. Súvislosť názvu hory so svetlom naznačuje okrem etymológie aj povera, že v posvätnom okruhu Diovhého chrámu zvieratá ani ľudia nikdy nevrhali tieň – jav, ktorý Gréci pozorovali len v Afrike a len počas letného slnovratu.⁴² Vzťah k svetlu, či presnejšie vychádzajúcem slnku, môžeme odvodiť aj z orientácie orlov, ktoré stáli otočené k východu. A nakoniec aj fakt, že vlk bol zvieratkom Apolóna a nie Dia, podporuje názor, že meno hory nepochádza od vlkov, ale od svetla, a teda že Zeus Lykaios nebol vlčím bohom, ale bohom nebies, ktorý prinášal vlahu. S týmto vysvetlením však nesúhlasia všetci bádatelia. Domnievajú sa, že Gréci stotožnili svojho Dia s miestnym predgréckym chtonickým božstvom. Chtonické božstvo sa nespájali len so smrťou, ale aj s bohatstvom zeme, ktorá prinášala úrodu. Obrad s vetvičkou a stúpajúcou parou možno totiž vysvetliť aj tak, že mraky a dážď prichádzajú zo zeme. Na podsvetné božstvo odkazuje aj neprítomnosť tieňa a jeho atribútom mohol byť „všetko pozerajúci“ vlk.⁴³

V povestiach to bol práve kráľ Lykaón, kto dal Diovi prívlastok Lykaios a založil miestne lykajské hry, najvýznamnejšiu spoločenskú a kultúrnu udalosť v Arkádii. Bol synom Pelasga a nymfy Meliboie a žil krátko pred potopou sveta. Jednotlivé verzie mýtu sa síce zhodujú v tom, že sa Lykaón stal vlkom, líšia sa len v dôvodoch a okolnostiach, prečo a ako k premene došlo. Pausanias uvádza, že Lykaón sa na vlka zmenil preto, že priniesol ľudské dieťa k oltáru Dia Lykajského, obetoval ho a jeho krvou pokropil oltár. Na vlka sa zmenil ihneď po skončení obety.⁴⁴ Podľa Ovidia sa Lykaón začal vysmievať ľuďom, ktorí sa modlili k Diovi, keď im odhalil svoju božskosť. Bezbožný kráľ si chcel overiť, či cudzinec je, alebo nie je bohom. Ako hosťovi mu ponúkol sčasti uvarené a sčasti upečené mäso zabitého zajatca. Keď jedlo priniesol, Zeus bleskami zničil jeho sídlo. Prestrašený Lykaón sa utekajúc z horiaceho domu zmenil na vlka a začal zavýjať v snahe rozprávať. Svoju krutosť obrátil proti ovciam, stále chtivý krvi. A hoci sa jeho odevom stali chlpy a ruky sa zmenili na laby, zostala mu tá istá šedivosť vlasov, násilnosť v tvári, svetlo v očiach a krutý pohľad. Zeus, znechutený ľudskou skazenosťou, potom zaplavil svet.⁴⁵ Podľa ďalšej verzie to nebol Lykaón, ale jeho synovia, kto

BIUS. *Saturnalia*. Ed. Ludwig von Jan. Quedlinburg – Leipzig : Gottfried Bass, 1852); COOK, *Zeus*, s. 63 – 64.

⁴² PAUSANIAS, *Descriptio Graeciae* VIII, 36, 6. PLUTARCHUS, *Quaestiones Graecae* 39 si myslí, že tvrdenia o tom, že v posvätnom okruhu oltára nikto nevrhá tieň, treba chápať alegoricky.

⁴³ MÜLLER, *Ueber den Zeus Lykaios*, s. 13 – 14; FRANKLIN, Alberta Mildred. *The Lupercalia*. New York 1921, s. 22; HEWITTS, Joseph William. The Propitiation of Zeus. In *Harvard Studies in Classical Philology*, 20, 1908, s. 74 – 75, 79 – 81 a 99 – 101. Chtonickým božstvom bola napríklad aj Perzeфона. S jej odchodom do podsvetia prichádzala zima a s návratom leto. V Lykosure mala Perzeфона (ako Despoine) a Demeter veľkú svätyňu, kde ich sochy boli väčšie ako socha Artemidy.

⁴⁴ PAUSANIAS, *Descriptio Graeciae* VIII, 2, 1 a VIII, 2, 3 – 5.

⁴⁵ OVIDIUS, *Metamorphoses* I, 163 – 239: „*Exululat frustra loqui conatur: ab ipso | colligit os rabiem solitaeque cupidine caedis | vertitur in pecudes et nunc quoque sanguine gaudet | in villos abeunt vestes, in crura lacerti: | fit lupus et veteris servat vestigia formae; | canities eadem est, eadem violentia vultus, | idem oculi lucent, eadem feritatis imago est.*“ K premene na vlka za trest pozri VEENSTRA, Jan R. The ever-changing nature of beast. Cultural change, lycanthropy and the question of substantial transformation. In BREMER, Jan N. – VEENSTRA, Jan R. (eds.). *The Meta-*

chcel skúšať Dia, keď k nim zavítal. Zmiešali ľudské mäso s ostatným jedlom a priniesli mu ho. Zeus v hneve prevrhol stôl, Lykaóna zmenil na vlka a jeho synov zabil bleskom. Na tom mieste potom Arkas, syn Lykaónovej dcéry Kallisto a Dia, založil mesto Trapezos („Stôl“). Bol to vraj práve malý Arkas, koho dal Lykaón (alebo jeho synovia) zabiť a zjesť Diovi. Možno sa tak chcel vládcovi bohov pomstiť za to, že bol príčinou Kallistinho prekliatia a smrti.⁴⁶ Zeus, keď vykonal pomstu na Lykaónovi a jeho rode, vrátil život svojmu synovi Arkadovi a dal ho vychovať nymfe Maie, ktorá žila osamote na hore Kylléne.⁴⁷ Podľa inej verzie si chcel Zeus overiť chýry o pýche a bezbožnosti Lykaóna a jeho 50 synov, ktorou prevyšovali úplne všetkých ľudí na svete, a navštívil jeho príbytok v prestrojení za obyčajného človeka. Hostia vľúdne prijali, avšak ako pokrm mu ponúkli vnútornosti miestneho dieťaťa. Túto leš vymyslel Mainalos, jeden zo starších bratov. Zeus prevrátil stôl a bleskom zasiahol Lykaóna a všetkých jeho synov až na najmladšieho (alebo najstaršieho) Nyktima, ktorého včas zachránila Gaia. Nyktimos, podľa zase inej verzie mýtu, prežil preto, že to bol on a nie Arkas, koho obetovali.⁴⁸ Za jeho vlády nastala potopa a jedným z jej dôvodov bola bezbožnosť jeho bratov.⁴⁹ V Lykaónovi a Nyktimovi, ktorého meno je odvodené od slova *νυx* „noc“, nachádzame podobnosť s menami tébskych mýtických hrdinov Lykom a jeho bratom Nyktom. Môžeme v tom vidieť metaforické striedanie dňa a noci. Keďže ocom tébskych bratov Lyka a Nykta bol Chthonios („Zo zeme zrodenný“), zdá sa, že v týchto postavách gréckych príbehov sa skrývajú pradávne kozmogonické predstavy.⁵⁰

morphosis of Magic from Late Antiquity to the Early Modern Period. Leuven : Peeters 2002, s. 136.

⁴⁶ Kallisto ako jediná zo smrteľných žien patrila k Artemidinej loveckej družine a rovnako ako bohyňa aj ona mala zostať pannou. Zeus sa k nej priblížil v podobe Artemidy a tak ju oklamal. Zneuctená Kallisto nemohla svoje tehotenstvo dlho tajiť a Artemidu musela opustiť. Na medvedicu ju premenila buď Héra zo žiarlivosti, alebo Artemis za stratu panenstva. Zabiť ju chcela buď Artemis, alebo jej syn Arkas netušiac, že je to jeho matka. Zeus však stihol včas zmeniť Kallisto i Arkada na súhvezdia Veľká a Malá medvedica. Alebo, podľa inej verzie, ich oboch prenesením na oblohu zachránil pred Arkádčanmi, ktorí ich chceli zabiť preto, že ušli do Diovhho chrámu a porušili tak posvätný zákaz. PSEUDO-ERATOSTHENES, *Catasterismi* 1.2; HYGINUS, *Fabulae* 155 a 177 a 224, *Astronomica* II, 1 a II, 4; PSEUDO-APOLLODORUS, *Bibliotheca* III, 8, 2; OVIDIUS, *Metamorphoses* I, v. 216 – 239 a II, v. 405 – 531 a *Fasti* II, v. 153 – 192 a VI, v. 235 – 236 (český preklad: OVIDIUS. *Verše z vyhnanství*. Přel. I. Bureš, R. Mertlík, AK 54. Praha : Svoboda 1985); VERGÍLIUS, *Georgica* I, v. 138: „*Pleiadas, Hyadas, claramque Lycaonis Arcton*.“ (český preklad: *Písne pastvín a lesů*); PAUSANIAS, *Descriptio Graeciae* I, 25, 1 a VIII, 3, 6.

⁴⁷ PSEUDO-ERATOSTHENES, *Catasterismi* 1 (vydanie: *Mythographoi*.); podobne HYGINUS, *Fabulae* 176 a *Astronomica* II, 2. Zabitie a obetovanie dieťaťa a jeho oživenie bohmi pripomína báj o Tantalovi a jeho synovi Pelopovi. Tantalos chcel tiež vyskúšať vševědúcnosť bohov a na hostine im ponúkol jedlo zo svojho syna. Za túto ohavnosť ho bohovia potrestali večným utrpením v podsveťi, kde stojí po pás vo vode a nad hlavou mu visia konáre s jablkami. Nemôže sa najesť, pretože vždy, keď sa načiahne za jablkami, konáre sa zodvihnú, a ani napiť, pretože vždy, keď sa zohne, voda ustúpi. Jeho synovi Pelopovi bohovia vrátili život a neskôr z maloázijskej Frýgie odišiel do Grécka na Peloponéz, ktorý odvtedy nesie jeho meno.

⁴⁸ LYCOPHRON, *Alexandra* 479 – 480 (vydanie: *Callimachus – Lycophron – Aratus*).

⁴⁹ PSEUDO-APOLLODORUS, *Bibliotheca* III, 8, 1.

⁵⁰ COOK, *Zeus*, s. 65. EITREM, S. Lykos and Chimaireus. In *The Classical Review*, 34, 1920, 5/6, s. 87 – 89.

Možno povedať, že mytologickými predkami Arkádčanov boli Lykaón (vlk), Kallistó (medvedica) a Diov syn Arkas. Keďže Pausanias videl vysokú zalesnenú mohylu, ktorú miestni považovali za hrob Kallistó, a na jej vrchole stála svätýňa Artemidy, zvanéj Kallisté („Najkrajšia“), je pravdepodobné, že Kallisto je buď len iným prejavom Artemidy, alebo miestnou bohyňou, ktorú Gréci s Artemidou stotožnili. Hrob jej syna Arkada mal ležať na hore Mainalos (1 986 m), posvätej hore boha Pana, odkiaľ vraj potom jeho kosti premiestnili do mesta Mantinea.⁵¹

Pausanias považoval príbeh o premene Lykaóna za možný, ale v jeho dobe už k nej nedochádzalo. Dodáva, že bohovia zlých ľudí už týmto spôsobom netrestajú a tresty si pre nich nechávajú až po smrti. Vraj sa ešte aj potom v Arkádii človek menil na vlka a v tejto podobe zostával deväť rokov. Ak skúsil ľudské mäso, zostal vlkom do konca svojho života.⁵² Rímsky spisovateľ Plínius Starší (23 – 79), autor rozsiahleho diela *Naturalis Historia*, v ktorom zhrnul dobové vedomosti o živej i neživej prírode, považoval premenu človeka na vlka a späť za výmysly, ak teda – ako píše – nechceme veriť všetkým tým starým a vžitým rozprávkam.⁵³ Pojem „menič kožuchu“ (*versipellis*) má údajne pôvod v Arkádii. Odvoláva sa na gréckeho autora Euantha, podľa ktorého si potomkovia akéhosi Antha⁵⁴ žrebom vyberú jedného spomedzi seba, odvedú ho k nejakému jazeru alebo nádrži, tam ho vyzlečú donaha a šaty zavesia na dub. Mladík potom vstúpi do jazera, prepláva ho, vynorí sa ako vlk a s ostatnými svojho druhu v tejto podobe zostane deväť rokov. Ak za ten čas nenapadne človeka, vráti sa k tomu istému jazeru, opäť sa vnorí do vody a vyjde z nej ako človek, len o deväť rokov starší, a oblečie si ten istý odev.⁵⁵ Plínius pridal aj konkrétny príklad, odvolávajúc sa na gréckeho autora Agropada, ktorý písal o olympijských víťazoch. Demainetos z Parrhasie počas obradu na počesť arkádskeho Dia Lykajského ochutnal vnútornosti obetovaného dieťaťa a premenil sa na vlka. Po desiatich rokoch sa vrátil do ľudskej podoby, zúčastnil sa olympijských hier a zvíťazil.⁵⁶ Rovnaký príbeh zapísal aj sv. Augustín (354 – 430). Keďže zdroj Plínia i sv. Augustína je rovnaký – Marcus Terentius Varro (116 – 27 pred

⁵¹ PAUSANIAS, *Descriptio Graeciae* VIII, 3, 5 – 6; VIII, 35, 8 (Kallistin hrob) a 9, 3 VIII, 36, 8 (Arkádov hrob). Na identifikáciu Artemidy s Kallisto pozri DOWDEN, Ken. *Death and the Maiden: Girls' Initiation Rites in Greek Mythology*. London – New York : Routledge 1989, s. 184; SALE, William. Callisto and the Virginité of Artemis. In *Rheinisches Museum für Philologie*, 108, 1965, s. 11 – 35.

⁵² PAUSANIAS, *Descriptio Graeciae* VIII, 2, 6. BURKERT, *Homo Necans*, s. 84 – 108; BUXTON, *Wolves and Werewolves*, s. 67 – 70; VEENSTRA, *The ever-changing nature*, s. 140 – 142.

⁵³ PLINIUS, *Naturalis historia* VIII, 34, 80: „Homines in lupos verti rursusque restitui sibi falsum esse confidenter existimare debemus aut credere omnia quae fabulosa tot saeculis conperimus.“ (vydanie: C. Plini Secundi *Naturalis historiae libri XXXVII*. Ed. Carolus. F. Th. Mayhoff. Lipsiae : B. G. Teubneri 1906). VEENSTRA, *The ever-changing nature*, s. 142 – 144.

⁵⁴ K nemu pozri COOK, *Zeus*, s. 73 – 75.

⁵⁵ PLINIUS, *Naturalis historia* VIII, 34, 81: „Euanthes... scribit Arcadas tradere ex gente Anthi cuiusdam sorte familiae lectum ad stagnum quoddam regionis eius duci vestituque in quercu suspenso tranare atque abire in deserta transfingurarique in lupum et cum ceteris eiusdem generis congregari per annos VIII.“

⁵⁶ Tamže, 34, 82: „Apollas... narrat Demaenetum Parrhasium in sacrificio, quod Arcades Iovi Lycae humana etiamtum hostia facebant, immolati pueri exta degustasse et in lupum se convertisse, eundem X anno restitutum athleticae se exercuisse in pugilatu victoremque Olympia reversum.“

n. l.), ich podania sú takmer totožné.⁵⁷ Meno Demaineta však musíme poopraviť podľa Pausania, ktorý Olympiu osobne navštívil a ešte videl sochy víťazov. Jedna z nich zobrazovala Damarcha z Parrhasie, syna Dinytu. Sochu Olympii daroval sám Damarchos po svojom víťazstve. Nápis na soche jeho víťazstvo pripomínal. O jeho vlčej minulosti na nej nie je ani zmienka. Historikám o tom, že sa zmenil na vlka pri obrade Dia Lykajského a zostal ním deväť rokov, Pausanias neveril.⁵⁸ O arkádskych oslavách a premene na vlka písal už Platón (427 – 347 pred n. l.), ktorý túto báj použil ako metaforu pri úvahách o tyranskom vládcovi.⁵⁹ Krvavé obrady počas arkádskych „luperkálií“ spomenul aj novoplatónsky filozof Porfyrios (232 – 304) a kresťanský autor Eusebius (o. 265 – 339), citujúc Porfyria.⁶⁰

Rituálny kanibalizmus a deväťročné „vlkolactvo“ môžeme vysvetliť dvojako, bez ohľadu na prítomné moralizujúce posolstvo, ktoré hovorí, že obetovať ľudí, skúšať bohov alebo podvádzať hostí nie je správne. Ak sa lepšie pozrieme na dva príklady vlkolactva u Plínia, nájdeme isté nezhody. V prvom prípade sa vlkom stal mladík z určitej rodiny, ktorého vybrali žrebom, šaty zavesil na dub a vstúpil do jazera. Kým bol vlkom, nesmel ochutnať ľudské mäso. V tom druhom sa vlkom stal Demanetos, keď pri obrade Dia Lykajského, naopak, zjedol ľudské mäso. Či k Anthovcom patrila aj Demainetos (Damarchos) a či sa aj on po kanibalskom obrade vnoril do vody a naopak, či Anthovec pred rituálnym ponorením ochutnal ľudské mäso, Plínius nespomína. Samotná zmienka, že túto premenu nepodstupoval ktokoľvek, a o tom, kto odíde k vlkom, rozhodoval žreb, je veľmi zaujímavá. Môže znamenať, že na celom obrade sa zúčastňovali a vykonávali ho len členovia niekoľkých rodov či rodín, ktoré svoj pôvod odvodzovali od bájneho Antha.

Úkony, ktoré vybraný mladík pred svojou premenou na vlka urobil, pripomínajú dažďový obrad zapísaný Pausaniom. Kňaz Dia Lykajského vtedy ponoril dubovú vetvičku (z posvätného duba) do (taktiež posvätného) prameňa, možno ako malé jazierko.⁶¹ Nevieme, ako často sa tento obrad konal, ak však bolo jeho účelom privolať dažď, tak nie pravidelne. Či bolo kedysi dávno obetovanie človeka krajnou možnosťou, ako zemi priniesť vlahu, už môžeme iba hádať. Ak suchá po zvyčajných obradoch nepoľavili, kráľ či kňaz obetoval človeka (miestneho, zajatca či svojho syna) a za svoj zločin potom dobrovoľne odišiel na niekoľko rokov alebo doživotne do lesa. Arkádčania si rituálnym a symbolickým kanibalizmom mohli túto tragickú udalosť pripomínať. Ne-

⁵⁷ AUGUSTINUS, De civitate Dei XVIII, 17 (slovenský preklad: SV. AUGUSTÍN. *Boží štát*. Zv. I a II. Prel. Ján Kováč. Bratislava : Spolok sv. Vojtecha v Trnave/Lúč 2005). Podobne ISIDORUS HISPALENSIS, Etymologiae VIII, 9, 3 (český preklad: ISIDOR ZE SEVILLY. *Etymologiae XI – Etymologiae XI*. Sv. 16. Překl. B. Kocánová a kol. Praha : Oikoumené 2009).

⁵⁸ PAUSANIAS, Descriptio Graeciae VI, 8, 2.

⁵⁹ PLATO, De republica VIII, 16 (565d-e) (český preklad: PLATÓN. *Ústava*. Přel. F. Novotný. Praha : Oikoumené 2001).

⁶⁰ PORPHYRIUS, De abstinence ab esu animalium II, 27 (vydanie: Select Works of Porphyry. Trans. Th. Taylor. London : Thomas Rodd 1823); EUSEBIUS, Praeparatio Evangelii IV, 16 (vydanie: *Eusebii Pamphili Evangelicae praeparationis libri XV, 5 Vols*. Rec. and trans. E. H. Gifford. Oxonii : Typographeus Academicus 1903).

⁶¹ COOK, Zeus, s. 75 – 76.

šlo teda o fyzickú premenu na vlka. Vlk mohol byť synonymom vyhnanca, ktorý si v divočine, odlúčený od svojej komunity (rodiny, rodu, kmeňa, mesta) odpykával svoj trest. Niečo podobné poznáme aj z germánskeho prostredia, kde zločincov a vydedencov vykázaných zo spoločnosti označovali slovom *varg*, ktoré prenesene znamená aj „vlk“. ⁶² Keďže deväťročný vlkolactvo Demaineta (Damarcha) a Anthovcov pripomína osemročné vyhnanstvo Apolóna za to, že zabil Pytóna (a jeho smrť si Delfčania stále pripomínali rituálom, počas ktorého mladík ako Apolón zapálil „Pytónov dom“ a potom ušiel), alebo napríklad vyhnanstvo Apolóna, ktorý opäť u Admeta slúžil osem rokov za to, že zabil kyklopov, alebo trest Herakla, ktorý sa zo zabitia svojich synov a brata mal očistiť tým, že vykoná desať prác (plus potom ďalšie dve), ktoré stihol za osem rokov a jeden mesiac, alebo trest Kadma, ktorý slúžil Areovi osem rokov za zabitie jeho hada, je možné, že všetky tieto príbehy majú rovnaký kultúrny základ a sú lokálnymi ozvenami spoločných tradícií a zvykov. ⁶³

Druhou možnosťou je pokúsiť sa vysvetliť príbehy o premenách na vlkov v historickom kontexte starovekej Arkádie. Ak bol rituál pravidelný a predchádzal festivalu Lykaia, ktorého bol možno súčasťou, tak sa konal len raz za štyri roky. Vzhľadom na to, že súčasťou osláv boli aj športové súťaže, musel sa konať na jar alebo v lete. Keďže dosiaľ sa žiadne ľudské kosti pri oltári Dia Lykajského, kde k ľudským obetám malo dochádzať, nenašli, ⁶⁴ je pravdepodobné, že kanibalizmus, ak vôbec bol prítomný, bol iba symbolický. Tieto podivné príbehy môžu mať pôvod v starobyľom a nepochopenom miestnom obrade, kam ženy, nezasvätení a obzvlášť cudzinci prístup nemali. Arkádski mladíci sa počas tohto zrejme iníciačného rituálu stávali mužmi a následne členmi bojovníckeho zväzu či vlčieho bratstva, podobného tým, v akých sa organizovali severskí berserkovia či írski faeladh. Mladí Arkádčania, keď dovŕšili určitý vek, prešli len rituálnou premenou na vlka, opustili svoje rodiny a odišli od spoločnosti. Odhodili svoje šaty, symbol civilizácie, vnorili sa do jazera, v ktorom sa očistili od svojej minulosti, a pripojili sa k vojenským alebo prieskumným jednotkám, kde dostali výcvik, ktorý trval možno aj niekoľko rokov. ⁶⁵ Určitú formu fyzickej prípravy naznačuje napokon

⁶² VEENSTRA, Jan R. The ever-changing nature of beast. Cultural change, lycanthropy and the question of substantial transformation. In BREMER, Jan N. – VEENSTRA, Jan R. (eds.). *The Metamorphosis of Magic from Late Antiquity to the Early Modern Period*. Leuven : Peeters 2002, s. 152.

⁶³ STRABO, Geographica IX, 3, 8 – 12; PLUTARCHUS: De Defectu Oraculorum 14 (vydanie: PLUTARCH. *Moralia Vól. V*. Trans. F. C. Babbitt, Cambridge – London : Harvard University Press 1936); CLAUDIUS AELIANUS, *Varia historia* III, 1 (vydanie: *Aeliani Varia historia, Heraclidis Pontici et Nicolai Damasceni quae supersunt*. Lipsiae : Ottos Holtze 1866); FRANKLIN, *The Luperalia*, s. 23. O tzv. Veľkom roku CENSORINUS, De die natali 18, 5: „*Hoc quoque tempus, quod ad solis modo cursum nec ad lunae congruere videbatur, duplicatum est et octaeteris facta, quae tunc enneateris vocitata, quia primus eius annus nono quoque anno redibat*“. O Apolónovom treste za zabitie kyklopov pozri APOLLONODORUS III, 10, 4, o Kadmovom treste tamtiež III, 4, 2, o Heraklovom tamtiež II, 5, 11.

⁶⁴ BREMMER, Jan N. *The Strange World of Human Sacrifice*. Leuven : Peeters, 2007, s. 78; LARSON, *Ancient Greek Cults*, s. 16 – 18.

⁶⁵ PAUSANIAS, *Descriptio Graeciae* IV, 11, 3 spomína, že arkádski horali nosili kožu z vlkov a medved'ov. Dolona, zveda odetého vo vlčej koži a s čiapkou z lasice, spomína HOMERUS, *Ilias* X, 333 – 334 (slovenský preklad: HOMÉROS. *Ílias*. 2 zv. Prel. M. Okál. Martin : Thetis 2011). K tomu pozri

aj Demainetos (Damarchos), ktorý sa stal víťazom olympijských hier hneď nato, ako prestal byť „vlkom“. To, že sa hier zúčastnil, znamená, že údajný kanibalský obrad, po ktorom nasledovalo deväťročné vyhnanstvo, musel podstúpiť v chlapčenskom veku. V starovekej Arkádii stále pretrvávala kmeňová organizácia a vidiecky spôsob života. Miest tam bolo málo, prvým väčším mestským centrom bola až Megalopolis (doslova „Veľké mesto“), založená v roku 371 pred n. l. Najvýznamnejšiu časť hospodárstva hornatej Arkádie, ktorá bola v porovnaní s ostatnými časťami starovekého Grécka chudobná a zaostalá, tvorilo predovšetkým roľníctvo a pastierstvo. Ponúknuť svoje služby za peniaze alebo vojnovú korisť bolo pre mnohých mladých mužov jediným spôsobom, ako získať lepší život. Arkádski žoldnieri boli v staroveku obzvlášť cenení a známi. K ich sláve a reputácii možno prispel práve výcvik, ktorým títo synovia obyčajných pastierov a roľníkov prešli.⁶⁶

Premenu na vlka nachádzame aj v Petroniovom (27 – 66) diele *Satyrikon*. Niceros, jeden z hostí na Trimalchionovej hostine, rozprával svoj strašidelný príbeh o tom, čo zažil raz v noci, keď bol jeho pán preč a chcel navštíviť svoju milenkú Melissu. Aby nešiel sám, požiadal svojho suseda, zdatného a urasteného vojaka, aby išiel s ním. Mesiac žiarivo svietil a bolo vidno ako na poludnie. Keď prechádzali popri náhrobkoch, vojak sa za jeden z nich postavil. Niceros teda spomalil a začal si krátiť čas počítaním hrobov. Na jeho prekvapenie si však vojak vyzliekol šaty, položil na zem a vymočil sa okolo nich. Hneď potom sa premenil na vlka, začal zavýjať a utiekol do lesa. Niceros chcel jeho šaty vziať, ale tie skameneli. Prestrašený vytasil meč a bežiac sekal po všetkých tieňoch celou cestou až k Melisse. Keď k nej dobehol, pýtala sa ho, prečo ide tak neskoro. Keby bol prišiel skôr, mohol im pomôcť zahnať vlka, ktorý vtrhol do ohrady a začal im zabíjať ovce. Vlk ušiel, až keď mu jeden z otrokov poranil krk oštepom. Hneď ráno, keď vyšlo slnko, sa Niceros ponáhlal domov. Na mieste, kde boli šaty, videl už len stopy krvi. Keď prišiel do domu vojaka, bol už pri ňom lekár a ošetroval mu zranený krk. Vtedy pochopil, že jeho sused je vlkolak, a už nikdy s ním nejedol za jedným stolom.⁶⁷ Hoci čas premeny (noc a mesiac), jej trvanie (do svitania) a tiež

BUXTON, *Wolves and Werewolves*, s. 71 – 72, ktorý považuje deväť rokov mimo civilizácie za symbolické číslo. Vlčie kože nosili aj rímski ľahkoodenci. Musíme teda predpokladať, že pre mužov bez majetku boli kože zvierat jediným brnením, ktoré si mohli zadovážiť.

⁶⁶ VEENSTRA, *The ever-changing nature*, s. 142 – 143; BREMMER, *The Strange World*, s. 73 – 75. Pozri tiež TRUNDLE, Matthew. *Greek Mercenaries: From the Late Archaic Period to Alexander*. London – New York : Routledge 2004, s. 52 – 54 a 58 – 59; Tenže. *The Business of War: Mercenaries*. In CAMPBELL, Brian – TRITTLE, Lawrence A. (eds.). *The Oxford Handbook of Warfare in the Classical Worlds*. Oxford : Oxford University Press 2013, s. 333; SEKUNDA, Nicolas V. *War and Society in Greece*. Tamtiež, s. 204. GRIFFITH, Guy Thompson. *The Mercenaries of the Hellenistic World*. Cambridge : Cambridge University Press 1935, s. 236 – 239; Pozri tiež CEBRIÁN, Reyes Bertolin. *Some Greek Evidence for Indo-European Youth Contingents of Shape Shifters*. In *The Journal of Indo-European Studies*, 38, 2010, 3 & 4, s. 343 – 357.

⁶⁷ PETRONIUS, *Satyrikon* 62: „*Erat autem miles... luna lucebat tanquam meridie. Venimus inter monimenta... ille exiit se et omnia vestimenta secundum viam posuit... circumminxit vestimenta sua, et subito lupus factus est... postquam lupus factus est, ululare coepit et in silvas fugit... Intellexi illum versipellem esse*“ (český preklad: PETRONIUS. *Satyrikon*. Přel. R. Hošek a kol. AK 9. Praha : Svoboda 1971). K interpretácii pozri SANDY, Gerald N. *Petronius and the Tradition of the Interpolated*

rany, ktoré boli viditeľné aj v ľudskej podobe, pripomínajú naše súčasné predstavy o vlkolakoch, z príbehu nie je jasné, prečo sa vojak na vlka vlastne zmenil. Svojej premene zjavne nemohol zabrániť ani ju oddialiť. O tom, že sa stal vlkom, rozhodla súhra viacerých okolností – noc, mesiac a hroby. Na Nicerota nezaútočil, bežal do lesa, a keďže bol vlkom, napadol ovce. Tento až moderne vyzerajúci príbeh, kde chýba magický prvok pri premene (bohovia, čarodejníci), nemá v staroveku obdobu. Nevieme, či si podobné strašidelné historky ľudia o vlkolakoch po večeroch rozprávali už vtedy, alebo máme jeho autorstvo pripísať Petroniovi a jeho fantázii.

V antickej literatúre na to, aby sa niekto stal vlkom, neboli vždy potrební bohovia a čarodejníci. Človek sa mohol zmeniť aj sám, vedome a dobrovoľne, ak vedel ako. Vergílius (70 – 19 p. n. l.) jeden spôsob spomína v Bukolikách, ktorých dej sa odohráva v idyllickej a idealizovanej Arkádií. Dievča v ôsmej ekloge chcelo čarami prilákať naspäť svojho milého Dafnida. Mala už pripravené byliny, ktoré rastú v Ponte a ktoré jej dal akýsi Moeris. Sama vraj videla, ako sa pomocou nich Moeris zmenil na vlka a skrýval sa v lesoch.⁶⁸ Už Herodotos (484 – 425 p. n. l.), keď písal o národoch sídliačich severne od Čierneho mora, uviedol, že Neurovia sú asi čarodejníci, pretože Gréci a Skýti, ktorí tam žili, o nich hovorili, že raz do roka sa každý z nich premieňa na vlka a po niekoľkých dňoch sa vracia do ľudskej podoby. Keďže sa im viac nevenoval, nevieme, kedy a prečo sa „menili“. Túto informáciu bez ďalších podrobností použil aj rímsky geograf Pomponius Mela (1. storočie).⁶⁹ Vzhľadom na pravidelnosť premeny je pravdepodobné, že išlo o obrady alebo oslavy trvajúce niekoľko dní, a že transformácia bola rituálna či spirituálna.

Vlkom prisudzovali priam čarovné vlastnosti. Rimania verili, že ak vlk uvidel človeka skôr ako on jeho, mohol mu spôsobiť dočasnú stratu hlasu. Moc vlka je vraj taká veľká, že kôň zmeravie už len z toho, ak pôjde v jeho starých stopách. Vlk mohol nielen škodiť, ale aj odvrátiť zlé sily. Vysušenú vlčiu papuľu preto pribíjali na brány vidieckych domov a rovnako vraj pomáhala aj jeho koža od krku stiahnutá vcelku.⁷⁰

Rimania s vlkom spájali aj jeden z najznámejších rímskych sviatkov – luperkálie.⁷¹

Narrative. In *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, 101, 1970, s. 472; LEINWEBER, David Walte. Witchcraft and Lamiae in „The Golden Ass“. In *Folklore*, 105, 1994, s. 81. VEENSTRA, *The ever-changing nature*, s. 138 – 140.

⁶⁸ VERGÍLIUS, *Bucolica VIII*, 95 – 99: „*Has herbas atque haec Ponto mihi lecta venena | ipse dedit Moeris, nascuntur plurima Ponto, | his ego saepe lupum fieri et se condere silvis Moerim, | saepe animas imis excire sepulcris, atque satas alio vidi traducere messis.*“ CROXEN, Kevin. Lupum fieri: Werewolf Versipellis and Virgil's Eclogue 8. In *Pomoerium*, 4, 2000-2, s. 51 – 59; VEENSTRA, *The ever-changing nature*, s. 135.

⁶⁹ HERODOTUS, *Historia IV*, 105; POMPONIUS MELA, *De Chorographia II*, 1, 14: „*Neuris statum singulis tempus est, quo si velint in lupos, iterumque in eos qui fuere mutantur.*“ (vydanie: *Pomponii Melae De chorographia libri tres*. Rec. C. Frick. Lipsiae : B. G. Teubneri 1880).

⁷⁰ PLINIUS, *Naturalis historia VIII*, 34, 80 a XXVIII, 44, 157.

⁷¹ LIVIUS, *Ab urbe condita I*, 5: „*Iam tum in Palatio monte Luperca hoc fuisse ludicrum ferunt*“; OVIDIUS, *Fasti II*, v. 266–473: „*Tertia post Idus nudos aurora Lupercos | aspicit, et Fauni sacra bicornis eunt*“; VERGÍLIUS, *Aeneis VIII*, v. 342–343: „*Hinc lucum ingentem, quem Romulus acer asylum | rettulit, et gelida monstrat sub rupe Luperca*“; VARRO, *De lingua Latina VI*, 3: „*Lupercalia dicta, quod in Lupercali Luperci sacra faciunt. Rex cum ferias menstruas Nonis Februariis edicit, hunc*

Ich pôvod nie je celkom jasný. Zrejme išlo o miestny pastiersky obrad, oslavujúci boha, pravdepodobne Fauna (alebo Luperca alebo Innua), ktorého Rimania stotožnili s gréckym Panom, a nazvaného podľa jaskyne Lupercal na Palatíne.⁷² Slovo *lupercus* sa dá etymologicky odvodiť aj od *lupo-sequos*, teda „nasledovač vlka“.⁷³ Ak jedným z účelov osláv bola ochrana pred vlkami, tak tento prvok časom úplne zanikol. Hoci už v staroveku ich vznik odvodzovali buď od vlčice, ktorá zachránila Romula a Rema, alebo si ho vysvetľovali gréckym vplyvom (mýtický Euander z Arkádie) a porovnávali s arkádskymi lykaiami, iné podobnosti okrem toho, že sa viazali k pastierskemu bohovi, medzi luperkáliami a lykaiami nie sú. Arkádsky štadión sa síce nachádzal v Panovom háji pod horou Lykaion, lykajské hry však boli zasvätené nielen Panovi, ale aj Diovi.⁷⁴ Podľa *Plínia* boli lykajské hry športové, priebehom i programom podobné ostatným hrám v starovekom Grécku. Podľa Pausania ich súčasťou boli atletické a možno aj hudobné súťaže, ako aj konské preteky, konané údajne na počesť Arkadovho syna Azana.⁷⁵ Na rozdiel od lykajských hier sa rímske „vlčie“ sviatky konali vo februári, svojou povahou boli veselé a obrady verejné. Najprv obetovali dvoch capov a psa, a potom kňazi (luperkovia) odetí do kozích koží behali po meste s koženými remeňmi (*februa*) a švihali nimi ľuďmi, v neskoršom období najmä ženy a deti. Táto rímska obdoba našej veľkonočnej šibačky prezrádza očistný charakter a jej cieľom bolo priniesť tiež zdravie, plodnosť a prosperitu všetkým obyvateľom mesta.

diem februatum appellat“ (vydanie: *M. Terenti Varronis De lingua Latina libri*. Ed. Leonhard von Spengel. Berolini : apud Weidmannos 1885); PLUTARCHUS, *Vitae parallelae*: Romulus 21, Numa 19, Caesar 61, Antonius 12; PLUTARCHUS, *Moralia IV*, *Quaestiones Romanae* 68 a 111 (vydanie: PLUTARCH, *Moralia Vol. IV.*); DIONYSUS HALICARNASEUS, *Antiquitates Romanae I*, 32.

⁷² K luperkáliám pozri FRANKLIN, *The Lupercalia*, s. 18 – 20, 33 – 47 a 83 – 95; GREEN, William M. *The Lupercalia in the Fifth Century*. In *Classical Philology*, 26, 1931, 1, s. 60 – 69; MICHELS, Agnes Kirsopp. *The Topography and Interpretation of the Lupercalia*. In *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, 84, 1953, s. 35 – 59; SACHS, E. *Some Notes on the Lupercalia*. In *The American Journal of Philology*, 84, 1963, 3, s. 266 – 279; BROWN, Norman O. XV. Kal. Mart. (February 15). *Lupercalia*. In *New Literary History*, 4, 1973, 3, s. 541 – 556; BEARD – NORTH – PRICE, *Religions of Rome*, Vol. 2, s. 119 – 124; WISEMAN, *Remus*, s. 77 – 88; WISEMAN, Timothy Peter. *The God of the Lupercal*. In *The Journal of Roman Studies*, 85, 1995, s. 1 – 22; JÄGER, Oliver. *Lupercalia – Ein altrömisches Fest*. GRIN Verlag 2011.

⁷³ Takto vykladá názov RISSANEN, Mika. *The Hirpi Sorani and the Wolf Cults of Central Italy*. In *Arctos: Acta Philologica Fennica*, 46, 2012, s. 124 – 125. Iné vysvetlenie názvu pozri napr. WISEMAN, *Remus*, s. 78.

⁷⁴ LIVIUS, *Ab urbe condita I*, 5: „*Sollemne allatum ex Arcadia instituisse ut nudi iuvenes Lycaeum Pana venerantes per lusum atque lasciuam currerent*“; OVIDIUS, *Fasti II*, v. 271 – 272: „*Pana deum pecoris veteres coluisse feruntur | Arcades; Arcadiis plurimus ille iugis.*“; VERGÍLIUS, *Aeneis VIII*, v. 344: „*Parrhasio dictum Panos de more Lycaei.*“; IUSTINUS, *Historiae philippicae XLIII*, 1, 7: „*In huius radicibus templum Lycaeo, quem Graeci Pana, Romani Lupercum appellant, constituit; ipsum dei simulacrum nudum caprina pelle amictum est, quo habitu nunc Romae Lupercalibus decurritur*“ (vydanie: *Iustini Historiae Philippicae*. Rec. Fridericus Duebner. Lipsiae : B. G. Teubneri 1831).

⁷⁵ PLINIUS, *Naturalis historia VII*, 56, 205: „*Judos gymnicos in Arcadia Lycaon*“; PAUSANIAS, *Descriptio Graeciae VIII*, 4, 2 – 5. Porovnaj PINDARUS, *Olympica VII*, v. 83 – 84, IX, v. 95 – 96 a XIII, v. 108, Nemea X, v. 48 (vydanie: *The Odes of Pindar, including the principal fragments*. Trans. John Sandys. London : W. Heinemann 1915).

V starovekej Itálii bol známy ešte jeden obrad spájaný s vlkami. Zúčastňovali sa ho Hirpovia, ktorí nie sú totožní s Hirpinmi, samnitským kmeňom žijúcim v strednej Itálii južne od Ríma v horách nad Kampániou, aj keď etymologicky ich mená môžu mať a zrejme aj majú rovnaký pôvod.⁷⁶ Podľa Strabóna meno Hirpinov pochádza od samnitského slova *hirpus* „vlk“, pretože ich vraj vlky (podobne ako v príbehu o založení Lykórieie) viedli do ich nového sídla.⁷⁷ K Hirpom sa viaže príbeh o tom, ako raz pri obrade náhle prišli vlky, z ohňa vytiahli vnútornosti a utekali s nimi preč. Ľudia ich prenasledovali až do jaskyne, z ktorej vychádzali jedovaté výpary, a každého, kto tam stál, usmrtil mor. Nákaza vypukla preto, že sledovali vlkov, a podľa veštby ju mohli odvrátiť len tak, že budú vlkov napodobňovať, to znamená „žiť z koristi“. Odvtedy ich vraj začali nazývať „Hirpami (vlkami) Sorana (podsvetného boha)“.⁷⁸ Miestom, kde Hirpovia konali svoje bohoslužby, bola hora Soracte, 34 km severne od Ríma. Hoci nie je veľmi vysoká (691 m), je osamotená a svojou výškou dominuje celému údoliu dolného Tiberu. Jej meno sa odvodzuje od Sorana, ktorého už v staroveku na základe určitých podobností, asi pre schopnosť veštiť a liečiť, stotožňovali buď s Apolónom, alebo, ako napríklad Servius, s podsvetným bohom Dis Piter.⁷⁹ Uctievali tu tiež Feroniu, miestnu bohyňu prírody, plodnosti a hojnosti, ktorej meno nieslo aj neďaleké mesto. Raz do roka, nie je známe kedy, sa na hore konali zvláštne obrady, možno tiež v zime, ak majú niečo spoločné s rímskymi luperkáliami. Zúčastňovali sa ich iba kňazi a ľudia z rodín Hirpov. Zapálili veľkú hromadu dreva a potom bosí prechádzali po žeravých uhlíkoch, ale nepopálili sa.⁸⁰ Pôvod a zmysel tohto obradu nie sú celkom ne-

⁷⁶ K Hirpom a Hirpinom pozri FRANKLIN, *The Luperalia*, s. 29 – 33; SALMON, E. T. The Hirpini: „Ex Italia semper aliquid novi“. In *Phoenix*, 43, 1989, 3, s. 225 – 235; RISSANEN, *The Hirpi Sorani*, s. 115 – 136.

⁷⁷ STRABO, *Geographica* V, 4, 12.

⁷⁸ SERVIUS GRAMMATICUS, *commentarius* XI, 785: „*In hoc autem monte cum aliquando Diti patri sacrum persolveretur... subito venientes lupi exta de igni rapuerunt. Quos cum diu pastores sequerentur, delati sunt ad quandam speluncam, halitum ex se pestiferum emittentem, adeo ut iuxta stantes necaret... posse eam sedari, si lupos imitarentur... dicti sunt ipsi populi Hirpi Sorani: nam lupi Sabinorum lingua vocantur hirpi.*“ Porovnaj PLINIUS, *Naturalis historia* II, 95, 207 – 208: „*Spiritus letales aliubi aut scrobibus emissi aut ipso loci situ mortiferi, aliubi volucris tantum, ut Soracte vicino urbi tractu... item in Hirpinis Ampsancti ad Mephitis aedem locum, quem qui intravere moriuntur.*“

⁷⁹ RISSANEN, *The Hirpi Sorani*, s. 123, súhlasí s názorom G. Collonu, že pôvod Sorana treba hľadať v etruskom Šuriovi, bohovi podsvetia, očisty a veštenia. Aplu, etruská verzia Apolóna, bol so Šurim stotožnený pod vplyvom helénskej kultúry. Táto identifikácia by tiež vysvetľovala, prečo *Servius* Sorana stotožnil s podsvetným bohom *Dis Pater*, kým iní s Apolónom. K tomu pozri JANNOT, Jean-René. *Religion in Ancient Etruria*. Wisconsin: The University of Wisconsin Press 2005, s. 144 – 146.

⁸⁰ PLINIUS, *Naturalis historia* VII, 2, 19: „*Familiae sunt paucae quae vocantur Hirpi. Hae sacrificio annuo, quod fit ad montem Soractem Apollini, super ambustam ligni struem ambulantes non aduruntur*“; VERGÍLIUS, *Aeneis* XI, v. 785: „*Summe deum, sancti custos Soractis Apollo, | quem primi colimus*“; SILIUS ITALICUS, *Punica* V, v. 175-183: „*Tum Soracte satum... | Aequanum noscens, ... cui ritus ... cum pius Arcitenens adcensis gaudet acervis | exta ter innocuos laetum portare per ignes: | Sic in Apollinea semper vestigia pruna | involata teras, victorque vaporis ad aras | dona serenato referas solemnna Phoebo.*“ (vydanie: SILIUS ITALICUS. *Punica*. Transl. J. D. Duff 2 Vols. London: W. Heinemann; Cambridge: Harvard University Press 1961); taktiež STRABO, *Geographica*

jasné, oheň sa všeobecne považoval za prostriedok očisty. Očistný charakter naznačuje aj trikrát opakovaný prechod cez popol. Je možné, že vlk bol miestnym posvätným zvierat'om, zasväteným bohovi hory, a jeho prenasledovanie, rovnako ako vstupovanie do tamojších jaskýň, ktorých je na hore Soracte niekoľko, bolo zakázané. Kňazi, asi odetí do vlčích koží, sa počas tohto obradu symbolicky stávali vlkmi a prechádzaním po uhlíkoch vykonávali očistu celej komunity. Nevie sa, kde presne sa ich oltár nachádzal. Pravdepodobne stál na mieste, kde neskôr postavili kostol sv. Silvestra alebo inú kresťanskú stavbu.

Jaskyne, ktoré sa spolu s prameňmi považovali za vchody do podsvetia,⁸¹ boli súčasťou sviatku luperkálií a bohoslužieb Hirpov. Tieto vlčie sviatky a obrady môžu súvisieť so staršími (pred-italickými) náboženskými tradíciami. Túto možnosť naznačuje etruský boh Aita, boh smrti a podsvetia. Jeho meno je etruskou verzou gréckeho mena Hádes, ktorý nahradil alebo splynul s pôvodným etruským božstvom smrti Calu. Oboch, Aitu aj Calua, zobrazovali ako psa (alebo vlka), so psou (vlčou) hlavou alebo psou (vlčou) čiapkou. Jeden z námetov na etruských urnách a náhrobkoch zobrazuje vlka, ako spútaný vystupuje z prameňa alebo nádoby.⁸² Stojí pri ňom niekoľko postáv – žena s krídlami držiaca pochodeň a muži s mečmi a štítmí. Zdá sa, akoby chceli vlka odohnať a spútaného dostať naspäť do nádoby. Nie je známe, čo tento výjav presne znamená. Možno vyjadruje len to, že smrť nemožno spútať.

Pausanias a Strabón zachovali zvláštny príbeh z južnej Itálie. Polites, jeden z Odyseových námorníkov, keď ešte po trójskej vojne blúdili po moriach, znásilnil dievča a obyvatelia mesta Temessa ho ukameňovali na smrť. Po smrti sa však „Hrdina“ začal ako duch Temessanom mstiť a zabíjal ich. Na radu veštkyne jeho hnev utíšili tak, že mu postavili chrám a každý rok mu dali najkrajšiu pannu. Tento obrad či zvyk ukončil až atlét Euthymos z Lokridy, trojnásobný víťaz olympijských hier (484, 476 a 472 pred n. l.), ktorý do Temessy prišiel práve v čase, keď sa tieto slávnosti konali. S príznakom bojoval, porazil ho a zahnal do mora, teda opäť do vody. Existovala vraj aj maľba, ktorej kópiu Pausanias ešte videl. Bol na nej aj tento príznak, čierny a ohavný, odetý vo vlčej koži. Jeho meno na obraze bolo Lykas.⁸³ Keďže sa tam uvádzal aj prameň Lyka, zhoda názvu prameňa a mena prízraku (hrdinu) naznačuje miestny kult vychádzajúci z tradícií miestneho a zjavne negréckeho obyvateľstva. Opis zápasu Euthyma s vlčím príznakom pripomína etruský motív. Videl Pausanias obraz podobný etruským reliéfom?

Pri premenách na vlka musíme spomenúť „klinickú lykantropiu“. O lykantropii (kynantropii) ako chorobe písal Marcellus zo Sidy už v 2. storočí. Jeho báseň Peri lykanthropia sa síce stratila, zachoval ju však v próze ďalší lekár Aetius z Amidy (527 –

V, 2, 9, ktorý však obrad chybné pripísal Feronii. K nej pozri TAYLOR, Lily R. The Site of Lucus Feroniae. In *The Journal of Roman Studies*, 10, 1920, s. 29 – 36.

⁸¹ RISSANEN, *The Hirpi Sorani*, s. 121 – 122.

⁸² JANNOT, *Religion in Ancient Etruria*, s. 66 – 70, 79, 155, 177; Pozri tiež CHIARO, Mario A. Two Unusual Vases of the Etruscan Torcop Group: One with Head of Eita (Hades). In *American Journal of Archaeology*, 74, 1970, 3, s. 292 – 294; RICHARDSON, Emeline. The Wolf in the West. In *The Journal of the Walters Art Gallery*, 36, 1977, s. 94 – 95.

⁸³ PAUSANIAS, *Descriptio Graeciae* VI, 6, 7 – 11. STRABO *Geographica* VI, 1, 5; CLAUDIUS AELIANUS, *Varia historia* VIII, 18. RICHARDSON, *The Wolf*, s. 91 – 92.

626).⁸⁴ Ľudia postihnutí touto chorobou sa vo februári (mesiac, keď sa konali luperkálie) túľajú po nociach, vo všetkom napodobňujú vlkov a psov a až do svitania sa zdržiavajú pri hrobách (porovnaj Petroniovo vlkolaka). Sú bledí, majú neprítomný pohľad, oči a jazyk suchý, nohy doráňané od pádov a uhryznutí psami. Keď nemoc, ktorá je druhom melanchólie, prepukne, pacientovi treba pustiť žilou až do straty vedomia. Nasleduje zdravá výživa, sladké kúpele, potieranie srvátkou, čistenie prípravkami podľa receptov Rufa, Archigena alebo Justa, a nakoniec sa nasadí zmijí protijed. Keď sa blíži večer a choroba sa začína prejavovať, treba použiť vlhké obklady, nos a uši potrieť ópium a prípadne podávať nápoje podporujúce spanie. Takmer rovnako opísal lykantropiu aj Oribasius (320 – 400), osobný lekár cisára Juliána Apostatu.⁸⁵ Zaradil ju medzi druhy melanchólie. V čase záchvatu sa má liečiť tak, že sa pacientovi pustí žilou, až kým nestratí vedomie, a potom sa začne s diétou zdravej stravy a kúpeľmi so sladkou vodou. Srvátkou ho treba natierať tri dni a dva- až trikrát čistiť výťažkom z rastliny kolokvinta. Po očistení treba použiť zmijí protijed a aplikovať ďalšie postupy na liečbu melanchólie. Ak je už choroba rozvinutá, pred spaním sa majú použiť uspávacie masti a ópium, ktorým sa natrú nosné dierky. Tento postup uvádza aj byzantský lekár Paulus z Aeginy (7. st.), autor rozsiahlej medicínskej práce encyklopedickej povahy v siedmich knihách, v ktorej zhrnul dovtedajšie poznatky o chorobách, liečebných postupoch a chirurgii.⁸⁶

Vlk mal odpradávna vždy dva aspekty. Bol symbolom sily, húževnatosti a slobody, ale zároveň symbolom ničenia, smrti a vyhnanstva. Bol aj škodcom, surovcom, podliakom⁸⁷ a nositeľom smrti a skazy. Staroveká Itália a Grécko, hoci si boli geograficky i kultúrne blízko, prisúdili vlkom vo svojich mýtoch iné úlohy. V gréckych mýtoch sa vlk stal zvieratom Apolóna, boha slnka a svetla. Apolón dostal vlčie prívlastky (alebo si ich ako vlčie vysvetľovali) a na mnohých miestach, kde ho uctievali (Délös, Lýkia, Argos, Sikyón, Delfy), ho s vlkmi priamo spájali. Vlk je jeho poslom, jeho znamením i podobou. Vlk chráni jeho potomkov a stará sa o nich, sprevádza ľudí na nové miesto, ukazuje im cestu a dáva najavo jeho vôľu, ktorou sa majú riadiť. Spojenie vlka s Apolónom nemôže mať pôvod iba v jeho chtonickom aspekte a zrejme bude oveľa staršie. Môže však len súvisieť so zvukovou podobou gréckych slov „vlk“ a „svetlo“.

⁸⁴ AETIUS AMIDENUS, *Libri medicinales VI, 11* (vydanie: *Aetii Amideni Libri medicinales V – VIII*. Ed. Alexander Olivieri. Corpus Medicorum Graecorum VIII/2. Berlin : Akademie-Verlag 1950).

⁸⁵ ORIBASIUS, *Synopsis ad Eustathium filium VIII, 9* (vydanie: *Oribasii Synopsis ad Eustathium filium*. Ed. Ioannes Raeder. CMG VI/3. Lipsiae et Berolini : B. G. Teubneri 1926).

⁸⁶ PAULUS AEGINETA, *De re medica III, 16* (vydanie: *Paulus Aegineta, pars prior, libri I – IV*. Ed. I. L. Heiberg. CMG IX/1. Lipsiae et Berolini : B. G. Teubneri 1921). Lykantropii, jej prejavom a liečbe sa venoval aj byzantský učenec Michael Psellos (1017 – 1078) a lekár Joannes Zacharias Aktuarios (1275 – 1328). VEENSTRA, *The ever-changing nature*, s. 136 – 138 a 143 – 144; BREMMER, *The Strange World*, s. 71 – 73; LIEBERMAN, Jeffrey A. – STROUP, T. Scott – PERKINS, Diana O. (eds.). *The American Psychiatric Publishing Textbook of Schizophrenia*. Arlington : American Psychiatric Pub, 2006, s. 5; FODOR, Nandor. Lycanthropy as a Psychic Mechanism. In *The Journal of American Folklore*, 58, 1945, 230, s. 310 – 316; DRAKE, Miles E. Medical and neuropsychiatric aspects of lycanthropy. In *Journal of Medical Humanities*, 13, 1992, 1, s. 5 – 15; POULAKOU-REBELAKOU, E. – TSIAMIS, C. – PANTELEAKOS, G. – PLOUMPIDISI, D. Lycanthropy in Byzantine times (AD 330 – 1453). In *History of Psychiatry*, 20, 2009, 4, s. 468 – 479.

⁸⁷ BUXTON, *Wolves and Werewolves*, s. 64 – 65.

Rimania vlka zasvätili Marsovi, bohovi vojny a roľníctva. Marsov vlk nielen zachránil Romula a Rema, ale prinášal Rimanom aj zvesť o víťazstve alebo predznamenával porážku.⁸⁸ V Itálii vlka spájali aj s podsvetným bohom a smrťou, ako naznačujú fragmenty etruskej mytológie, rímske luperkálne, vlčie obrady u Hirpov či chrám vlčieho prízraku v Temesse. V prípade Hirpinov bol vlk zvierat'om, ktoré dovedlo ľudí do nových sídiel. Bohyňa Léto sa zmenila na vlčicu, aby unikla Hére. Apolón sa zmenil na vlka, aby buď unášal, alebo zabíjal. Dôvody premeny človeka na vlka však boli iné. Lykaóna či nápadníkov Teofany bohovia na vlkov zmenili za trest a tento trest bol doživotný. Lykaón urazil Dia a obetoval človeka, Poseidón si vlčiu podobu pre mladíkov vybral preto, že sa správali doslova „ako vlci“. Degradácia človeka, dokonca kráľa, na zviera a jeho premena na šelmu mala silný moralizujúci prvok. Lykaón, hoci priniesol Arkádii kultúru a civilizáciu, dopustil sa však aj zločinu. Meničom kožuchu je aj postava Petroniovho príbehu. Nenachádzame tu tak žiadny moralizujúci prvok ako v mýte o Lykaónovi. Jediným cieľom strašidelného príbehu je vydesiť poslucháčov a čitateľov.

V dávnych dobách, keď bohovia boli reálnou súčasťou sveta a života človeka, boli premeny (metamorfózy) jedným z vysvetlení niektorých javov, súvislostí, vzťahov, vlastností, slov, zvierat a rastlín. Sú však tiež ozvenou dávnych náboženských predstáv, zvieracej mágie a obradov, keď príroda bola dôležitou súčasťou života človeka. Takým mohol byť iniciačný obrad na hore Lykaios, luperkálne i bohoslužby Hirpov. S postupnými spoločenskými a kultúrnymi zmenami sa zmysel prastarých obradov strácal a náboženstvo predkov sa menilo na báje a rozprávky, ktoré boli inšpiráciou pre umelcov, spisovateľov, básnikov či filozofov. Lykantropia ako nemoc sa stala tiež predmetom záujmu lekárov neskoréj antiky.

MYTHOLOGICAL AND RITUAL TRANSFORMATION INTO A WOLF IN ANTIQUITY

Peter Bystrický

The metamorphosis – or transformation – of gods and humans into animals was a common theme in Greek mythology. As the wolf was generally associated with killing, plundering and death, and deemed vicious and cruel, the transformation into a wolf was regarded as punishment for severe, sacrilegious or abominable crimes. Zeus punished the mythological Arcadian king Lycaon, who either sacrificed a baby on the altar or served human flesh to a divine guest, by turning him into a wolf. In another fable, Poseidon changed voracious suitors into wolves, because they slaughtered sheep. The shape shifter in Petronius's macabre story, however, did not commit any crime. He is the first known werewolf who was transformed into a beast unwillingly during the

⁸⁸ LIVIUS, *Ab urbe condita* X, 27 a XXII, 1.

night among tombstones, returning into his human form by dawn. There is no moralizing point in this story, its only point is to entertain and frighten listeners.

The only region of ancient Greece connected with lycanthropy was Arcadia, a pastoral and mountainous country in the Peloponnese. Several authors mentioned secret rituals involving human sacrifice and cannibalism. They described a rite in which a young man of a particular family was undressed and his clothes hung on an oak tree. Thereafter he swam across a lake and emerged as a wolf. He remained as a wolf for nine years. A closer look into the description reveals that most likely this was an old ritual of initiation, or rite of passage. Lycanthropy also became a subject for physicians in the Late Antiquity period. They considered it a mental disorder, a form of melancholy that could be treated. Patients suffering from lycanthropy were pale, their eyes and tongue dry, and their legs covered with scars. This type of melancholy had to be treated by bloodletting, baths, diet and purgation. Opium and other soporific remedies were recommended for keeping patients sedated. The shamanistic or spiritual transformation into a wolf practiced by magicians was noticed by Herodotus. Vergil mentions the story of Moeris who could change himself into a wolf by means of some Pontic herbs.

The wolf in Greek myths was mainly associated with Apollo, the god of light, oracles, music and archery. Apollo was given several titles which were usually identified by the Greeks with the word *lykos* „wolf“. Apollo's wolf was a guiding animal, messenger, guardian, and protector of divine offspring. Apollo's mother, Latona, came to Delos disguised as a she-wolf and even gave birth as a she-wolf. Later she was guided by friendly wolves to the river Xanthus. A wolf was the first animal that paid tribute to Apollo after he slew Python. During the mythical great flood, the Parnassians followed a wolf's howl and founded the town of Lycoreia. A wolf protected the treasures of Apollo's temple at Delphi and killed the thief. A bronze statue of a wolf stood near the great altar in the temple. The mythological king Athamas, being banished from Boeotia, founded a town where he witnessed wolves devouring sheep, but abandoned it when they saw him. The attack of a wolf on the strongest bull decided the election of a new leader in Argos and eventually established the worship of Apollo Lyceus in this town. Apollo taught Sicyonians how to get rid of wolves.

In Italy, the wolf was a sacred animal to Mars, the Roman god of war and agriculture. According to a famous myth, Romulus and Remus were fostered by a she-wolf. The wolf was also associated with the chthonic deities Dis Pater and Soranus. The chthonic aspect of the wolf was most apparent in central Italy, where local prehistoric beliefs were transformed into purification rituals. Romans derived the name of Lupercalia from *lupus* „wolf“, but the etymology remains uncertain. The wolf cult of Mt. Soracte was practiced by certain families or priests called Hirpi. Their name is also derived from the Oscan word *hirpus* „wolf“. The wolf represented the Etruscan god of death, Aita, who was depicted as a man with a wolfish cap or man with a wolf's head.

Mgr. Peter Bystrický, PhD., Historický ústav SAV, P. O. Box 198, Klemensova 19, 844 99 Bratislava